

הנהגת 'השם' אורחותיו והשלכותיה לענייני חג הפסח

אחד מהעניינים הגדולים שכל יהודי ירא שמים הרוצה לעשות רצון קונו נתקל בהם יום יום ואפילו שעה שעה, הוא הצורך "לשום אורחותיו". כך מבואר במסכת מועד קטן ה, א (והדרשה נמצאת גם בסוטה ה, ב): "אמר רבי יהושע בן לוי: כל השם אורחותיו [רש"י: המחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה] זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר וְשָׂם דָּרַךְ, אל תקרי וְשָׂם אלא וְשָׂם דָּרַךְ, אראנו בישע אלהים" (תהילים נ, כג). ניתן לבאר את המעלה הגדולה בשומת האורחות ע"פ פירוש 'מצודת דוד' על תהילים שם, שמחבר בין פשט התיבה לבין מדרשה: 'ושם דרך - המשים דרכו, ר"ל לא יעשה מעשיו בדרך מקרה והזדמנות, אבל ישים עיניו וליבו על דרכו להבין הטובה היא אם רעה". השאלה שאדם צריך לשאול את עצמו היא האם הוא עושה דברים "דרך מקרה והזדמנות", מבלי מחשבה מבוררת, מה שנראה לו טוב ממבט ראשון, או שהוא מחשיב את עבודת ה' שלו לדבר יקר, ולכן מנסה לחשוב ולברר מה הוא יכול לעשות יותר טוב ואיך עדיף לו לנהוג². לשום אורחותיו כולל גם לבדוק היטב את עצמו אם הוא אינו כבול לשיטות ול'פרנציפים' שהיצמדות אליהם היא למעשה עבודת עצמו ולא עבודת ה', וכאשר הוא שם אורחותיו לדעת מה באמת עדיף וראוי לעשות אז הוא עובד ה' באמת³.

1 כעין מ"ש בתורה "אם תלכו עמי בקרי", והרבה מפרשים הסבירו שהכוונה על עשיית המצוות "דרך מקרה", עיי"ש ברש"י ורשב"ם.

2 נעיר שבמדרש ויק"ר ט, ג מבואר עניין לשום אורחותיו על התנהגות במידות טובות ודרך ארץ, ולא דוקא על הכרעה בין מעשים שונים (כגמ' במו"ק): "...אמר לו מיומי, לא שמעית מילא בישא וחזרתי למרה, ולא חמית תרין דמתכתשין דין עם דין ולא יהבית שלמא ביניהון, א"ל כל הדא דרך ארץ גבך וקריתך כלבא, קרא עליה 'שם דרך', דשיים אורחיה סגי שוי".

3 וע"ע בספר לקט רשימות (למשגיח מלייקוד זצ"ל) בענייני אלול וימים נוראים עמ' יז-יח. את הפסוק "וטהר ליבנו לעובדך באמת" ביאר הסבא מקלם (כתבי הסבא מקלם ימים נוראים ס' נג) ש"באמת" הכוונה היא לשום את האורחות איך מתאים לנו לנהוג בכל דבר, עיי"ש. ומרן הגרשז"א זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה ח"א ס' לה) הקדים לפסקו הידוע בעניין היתר הגשת מאכל לאורח שאינו שומר תורה ולא יברך: "צריך כל אדם לשום דרכיו ולכוון מעשיו לשם שמים, חושבני, במי שבא אליו אורח" וכו'. וראה גם במאמרו הנפלא של הרב יוחנן דוד סלומון זצ"ל, "שמאי", בספרו "בעין יהודית" ח"א עמ' 136-138.

לעיתים יש אף לדחות מצוה אחת מפני אחרת על פי "משקל החסידות"⁴. בספר מסילת ישרים פרק כ כתב רמח"ל לגבי "משקל החסידות" שאי אפשר להצליח בזה אא"כ "יהיה לבו ישר בשלבבות, שלא תהיה פנייתו אלא לעשות נחת רוח לפניו יתברך, ולא זולת זה כלל". העמיד לנו רבינו עניין גדול זה על מידת היושר, וכדברי הפסוק "האלוקים עשה את האדם ישר, והמה בקשו חשבונות רבים". וכמו כל משפט כלפי אחר שחייב הדיין והשופט לנהוג ביושר, כך גם חייב האדם לנהוג בהכרעותיו כלפי עצמו בעבודת השם. כך למשל בדין של הצמא והרעב באכילה לפני התפילה: "הצמא והרעב, הרי הם בכלל החולים, אם יש בו יכולת לכוון דעתו יתפלל, ואם לאו אם רצה אל יתפלל עד שיאכל וישתה" (שו"ע סי' פט סע' ד). ובקלות יוכל האדם להקל על עצמו בגלל חשש ודמיון שיקשה עליו להתפלל, והנגיעה כאן גדולה.

ניקח לדוגמה עניין שרבים מבני תורה מתלבטים בו, והוא כמה להשתתף בשמחות שונות על חשבון הלימוד. עניין זה צריך כל פעם עיון לגופו ושיקול דעת גדול, הכולל מבחן אמיתי של מידת הידידות והקרבה עם בעל השמחה, הזמן הנצרך, ההפסד הגדול בלימוד וכו'. הגר"ח קמיל זצ"ל ראש ישיבת אופקים התבטא פעם על עצמו, שמסירות הנפש שלו על התורה באה לידי ביטוי בכך שלעיתים תלמיד שלו מתחתן והוא אינו נוסע לחתונתו מחמת הלימוד⁵. וכבר האריך בזה טובא בשו"ת יביע אומר ח"ד יו"ד סי' יט, ובין השאר כתב: "והלום ראיתי בשו"ת מהרש"ג ח"ב סי' קכה... והשיב שאע"פ שמצוה רבה לילך לסעודת מצוה כגון חתונה או ברית מילה, לדעתי לא נאמר זה אלא במקום חשש שלא יהיה שם מניין בלעדיו, הא לאו הכי אין לך מצוה רבה מלישב בביתו ולעסוק בתורה ולידע הדינים וההלכות שציוונו הקדוש ברוך הוא בכל פרטיהן, וכמבואר ביו"ד סי' רמו שמצוה שאפשר לקיים ע"י אחרים אין לבטל ת"ת עבורה. וכשלבדתי תורה אצל מו"ר הגאון הצדיק המהר"ם שיק, ולעת חתונתי הלכתי להיפרד ממנו ולקבל ברכתו, אמר לו מר זקני שהיה מהבעה"ב החשובים שבעיר חוסט שיאמר לי שלא אלך לכל הסעודות והשמחות, ואז אמר לי מורי זצ"ל הנ"ל בלשון אשכנז אם יושבים ולומדים אף פעם לא מתחרטים! ומאז הרבה פעמים נזכרתי בדבריו הקדושים, וראיתי ע"פ הנסיון שהם דברים אמיתיים ונכונים..."

והנה משקל המעשה כאן יוכל להיות עם "נגיעה" לשני הכיוונים, דהיינו שמצד אחד מידת העצלות מושכת להמשיך ללמוד, שקשה עליו הנסיעה והחזרה בזמן מאוחר וכו', וכמובן מתיקות התורה עם החברותא מי ישווה לה, ומצד שני נגיעת הנעימות של המסיבה והריקודים והשמחה הגדולה ומפגש החברים והקרובים והמאכלים

4 כגון העובדה במרן הגרשז"א זצ"ל שהדריך פעם יתום לבדוק חמץ במהירות יחסית, ונימק זאת כי אימו האלמנה נזכרת כעת בבדיקת החמץ של האב, וראוי לקצר עד כמה שאפשר את צערה.

5 ראה שפתי כהן על חנוכה, במבוא עמ' ו.

הטעמים וכו'. וכך הוא גם לעניין ביטול תורה עבור מנוחה ונופש או טיול, בחינת "ביטולה זהו קיומה" כדי להתחזק להמשך הלימוד. וכתב בספר יוסף אומץ לרי"א האן נוירלינגן (פפד"ם) סי' שלז': "ואז אחרי שאינו בטל הרשות בידו לילך לטייל על שפת הנהר או במקום דבסים אירא כדי שיהיה דעתו צלולה כשיחזור ללימודו, וכמו שפירש במדרש שמואל⁶ על ואתהלכה ברחבה כי פיקודיך דרשתי⁷, שרצונו לומר שהלך דוד המלך עליו השלום לטייל ברחוב אחרי שלמד ודרש פיקודי התורה כדי שתחזור דעתו להיות צלולה⁸". וידוע שגם רבים מגדולי ישראל יצאו לנופש קצר על מנת לאזור כוחות גשמיים ובריאות נפשית לחודשים הבאים. ובדבר זה קשה לכוון באמת לכמה נופש נצרך הלומד והתלמיד חכם, שיש בכך נגיעה גדולה ופיתוי היצר. ובכל זה מוטל על האדם להתאמץ ולהסיר את השיקולים הזרים המשפיעים עליו גם מבלי משים, ואז לנסות לכוון רק לפי השיקולים האמיתיים ולהכריע מה ראוי ומה עדיף. ומסתבר שאם יתייעץ עם רעהו וכ"ש עם תלמיד חכם בעניין זה, יסייע הדבר לשיקול דעת בלי נגיעות?⁹

וכן לעיתים מצוות גמורות דרבנן נדחות מפני כבוד הבריות¹⁰. ולפעמים מדובר בהכרעה בין שני הידורי מצוה, כגון ברית מילה מוקדמת בהידור של "זריזין מקדימין" מול הידור של "ברוב עם הדרת מלך"¹¹, וכדי לשום אורחותיו כראוי חייב האדם ללמוד ולדעת כמיטב יכולתו את דברי התורה וחז"ל, ראשונים ואחרונים, לדעת את המשקל האמיתי של כל דבר, וכן לדעת אלו דברים כבר התבאר בספרים דין קדימותם על אחרים. למשל, אדם שאיחר לתפילה בבית הכנסת, וכדי להספיק את תפילת שמונה עשרה עם הציבור (עניין באמת חשוב!) הוא "חוטף" בזריזות את ברכות השחר עם

6 לרבי שמואל די אוזידא, על מסכת אבות פ"ב מי"ד "וכל מעשיך לשם שמים", וז"ל: "וכשימצא גופו חלוש מהלימוד ויצטרך לטייל מעט בשווקים וברחובות יכוון בזה כדי להרחיב ליבו ללמוד, ואני הכותב נ"ל שזה שאמר דוד המלך ע"ה ואתהלכה ברחבה, כלומר לטייל ברחבה, לפי שפיקודיך דרשתי, וחליש דעתאי מן הגירסא, ולזה אני הולך לטייל. ולזה לא אמר ואהלך ברחבה אלא ואתהלכה, מן ההתפעל, שהוא מורה על הטיול, וכמו שארז"ל כי הוו רבנן חלשי מגירסיהו אמרי מילתא דבדיחותא". וע"ע רמב"ם הל' דעות פ"ג ה"ב, שמונה פרקים פרק ה, וטושו"ע ונו"כ אורח חיים סי' רלא.

7 תהילים קיט, מה.

8 ובמאירי קידושין נח, ב פירש "ארעא דרבנן" שהוא מקום לתלמידים לטייל בו.

9 וכבר כתב בשער הציון (סי' קנו ס"ק ג) בעניין עבודה ופרנסה על חשבון הלימוד: "וכדי שלא ירמה אותו היצר יתבונן אילו הוא היה מתחייב לזון את חברו ולהלבישו לפי ערכו מה היה אומר אז איזה דבר הוא הכרח". וע"ע פירוש הגר"א למשלי יב, טו "דרך אויל ישר בעיניו, ושומע לעצה חכם".

10 ברכות כ, ב. ועיי"ש שגם מצוות דאורייתא בשב ואל תעשה, או זקן ואינה לפי כבודו בממונא.

11 ידועה הראיה מר"ה לד, ב שהידור דזריזין גובר על הידור דברוב עם, ואכמ"ל.

ברכות התורה שדאורייתא, את עטיפת הציצית והנחת התפילין שמדאורייתא, ואח"כ את קריאת שמע שהיא דאורייתא, והכל בזריזות גדולה כדי להספיק להתחיל שמונה עשרה עם הציבור - אם היה לומד את ההלכות הקשורות לעניינים האלו היה מחשב דרכיו באופן מושכל יותר, ומבין שלא שייך למהר בדאורייתא בשביל תפילה שלרוב השיטות היא מדרבנן, וכ"ש בשביל תפילה בציבור שיש אף פוסקים שאומרים שהיא מעלה והידור בעלמא ואינה חובה ממש¹². וביחוד שלהתחיל ממש תפילת שמונה עשרה עם הש"ץ והציבור לכל הדעות היא רק מעלה בגדר תפילה בציבור ואינה לעיכובא¹³.

ויש דברים שאם האדם לא למדם לא יעלה על דעתו שכך ראוי לנהוג, וכגון המבואר בגמרא שבת י' ב וביצה טז, א שהנותן מתנה לחברו צריך להודיעו, וביאר רש"י שזה כדי שתרבה חיבה ורעות בישראל, ומעלה זו גוברת על המעלה של הנתנה בצינעה, בלב טוב ובלי רצון לקבל תמורה והכרת הטוב, ומי שלא למד חושב שראוי לנהוג להיפך מהמבואר כאן. לכן מצוי אצל אנשים טובים ויקרים שדווקא מצד צדיקותם ומידותיהם הטובות הם נותנים משהו לאדם ולא מודיעים לו, והוא שלא כמבואר בגמרא. וכן לגבי מידת האמת וגנות השקר, הרי חז"ל הודיעו לנו אופנים רבים שמותר ומצוה לשקר בהם, ואכמ"ל, וכמדומה שהחידוש הגדול ביותר הוא שמותר לעיתים לשקר בשביל מידת הענוה¹⁴, ובכלל כתב מרן הראי"ה קוק זצ"ל בספרו מידות הראי"ה ערך גאווה סי' כג: "טיפשות היא להתבטל מן הלימוד, או מכל דבר טוב או מחידוש או אפילו מכתבת חידו"ת, מפני חשש תערובת גאווה. כי אם צריך לעסוק בכל טוב, ולהשתדל שכל המחשבות יתעלו, והגאווה או שתדחה או שתתקדש ותתרומם למקורה או שתתבטל ע"י תשובה תתאה ועילאה". ומי שלא למד את כל זה הרי מסתמא ידבק במידת האמת גם באופנים שהתבאר להדיא שלא כך ראוי לנהוג. ובאמת גם אחרי הכרעת האדם איך לנהוג, לעולם לא יוכל לדעת האם צדק או טעה בהכרעתו. וקצת פלא הוא איך ביכולת האדם ואפילו בני תורה ותלמידי חכמים להחזיק שיקול דעת נכון במצבים של מפגש של שיקולים סותרים. וידוע המעשה בגיטין נו, ב ברבן יוחנן בן זכאי שהוצרך לשום אורחותיו בדבר כל כך גורלי לכלל ישראל: "בעי מינאי מידי דאתן לך. אמר ליה: תן לי יבנה וחכמיה, ושושילתא דרבן גמליאל, ואסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק. קרי עליה רב יוסף, ואתימא רבי עקיבא: משיב חכמים אחור ודעתם יסכל, איבעי למימר ליה לשבקינהו הדא זימנא. והוא

12 ראה מנהגי מהרי"ל עמ' רל ועמק ברכה הל' ברכות ק"ש ס' א, וראה פסק"ת סי' צ הערה 85 על השיטות האלו.

13 ראה פסק"ת שם הערות 174-173, ואכמ"ל.

14 ת"ח משנה בדיבורו במסכתא (ב"מ כד), ומשה רבינו "מיעט עצמו" ואמר על התורה שאינה אצלו כדי לא להחזיק טובה לעצמו (שבת פט).

סבר, דלמא כולי האי לא עביד, והצלה פורתא נמי לא הוי". ובברכות כת, ב נמצא שלפני פטירתו הביע ריב"ז את חששו לפני תלמידיו: "יש לפני שני דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גיהנם, ואיני יודע באיזו מוליכים אותי!" וביארו בכמה ספרים¹⁵ שהתכוון להכרעתו הנ"ל במעשה בגמרא בגיטין, שאינו יודע אם תוביל אותו לגן עדן או ח"ו אחרת.

ומ"מ מסתבר שאחרי שהשתדל האדם יפה לשום אורחותיו, אזי גם אם טעה הוא כבר בגדר שוגג או אונס. ועוד, שהרבה פעמים בלבטים אלו של "מה עדיף ממה" אין רק דרך אחת נכונה, ויתכן ששני הצדדים טובים¹⁶. ובספר מסילת ישרים (שם) כתב בעניינו: "ואחר כל זאת יהיה משליך יהבו על ה', שאז יאמר בו אשרי אדם עוז לו כך וגו' לא ימנע טוב להולכים בתמים". וכמה אושר יש בזה במדרגת האדם שהוא בעל בחירה, ויכול להבחין לא רק בין קודש לחול אלא גם בין הבדלות יותר עמוקות, בין קודש לקודש¹⁷, ושאפילו שונה פרקו מאה פעמים אינו דומה לשונה מאה ואחד.

* * *

ונפרט כאן מספר נושאים בענייני חג הפסח שראוי לשום בהם אורחותיו:

א. תקנת חכמים לבדוק חמץ ולבערו מהבית, גם אם ביטול חמץ מועיל מהתורה. השאלה היא כמה צריך לעסוק בזה. הרמ"א (סי' תלג סע' יא) כתב שצריך לכבד חדריו קודם הבדיקה, "דלא מיבדק שפיר בלא כיבוד" (מ"ב שם ס"ק מו), והוסיף המ"ב: "והמנהג לכבד כל הבית והחדרים ביום י"ג כדי שיוכל לעשות הבדיקה כדין בתחילת ליל י"ד". כנראה לפי גודל הבתים ומיעוט הרהיטים והחפצים בהם בזמנו ובמקומו של מרן המ"ב היה די ביום י"ג כדי להכין את הבית לבדיקה, ואין זה דומה כלל למה שמצוי היום לפי הרווחת

15 פירוש "עין אליהו" (לג"ר אליהו שיק זצ"ל) על העין יעקב שם, וכן הוא בכמה מספרי הדרוש בזמננו.

16 קשור לזה מה שכתב לי חכם אחד בעניין זה: "לענ"ד כפי שאתה כותב בפתיחה מדובר על מגוון עצום של מצבים שבהם נדרשת הכרעה, ולא שייך 'להתפלסף' ובוודאי שלא להתייעץ עם ת"ח על כל צעד ושעל. הרי בכל ארוחה אפשר להתלבט האם פרוסה פלונית היא כבר בגדר מותרות ותאוות העוה"ז או חלק משמירת הגוף הבריאה. העיקר בזה לענ"ד הוא כדברי הרא"ה באורות התורה פי"א סע' ב: "האדם הישר צריך להאמין בחייו", עיי"ט. אדם שיודע את ההלכה וכעת מתלבט בין עניינים דקים של סדרי עדיפויות, יכול "לזרום" עם תחושותיו כרגע".

17 ונוסח "ותודיענו" נקרא בחז"ל "מרגניתא" (=מרגלית), כמבואר בברכות לג, ב: "ותנחילנו זמני ששון וחגי נדבה ותורישנו קדושת שבת וכבוד מועד וחגיגת הרגל, בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת ואת יום השביעי מששת ימי המעשה קדשת". וראה היטב לראייה זצ"ל ב"קבצים מכת"ק" (ישיבת רמת גן), ח"א, ירושלים תשס"ו, פנקס ירושלים תרצ"ג, פיסקה י, וכן במועדי הראי"ה עמ' תסט.

הדור. ומי"מ יש לעיין עד כמה צריך לטרוח בזה. בשו"ע סי' תמב סע' ו כתב ש"נהגו לגרר הכתלים והכסאות שנגע בהם חמץ, ויש להם על מה שיסמוכו". ופשיטא שאין זה חובה, אלא שלא ראוי ללעוג על מנהג זה, עיי"ש במ"ב. ידוע שיש נשים שמגזימות בעניין זה, והדבר יכול לגרום קפיידא וצער ח"ו בבית לפני הפסח.

דבר נחמד מצאתי בחק יעקב על שו"ע (סי' תסט ס"ק ג). הוא הביא את דברי הרוקח בסי' רפג ש"לא יאמר כמה טורח פסח, בירושלמי [פסחים י, ד] רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם [שמות יב, כו], מה טורח זה", והיינו שלא להתרעם על העבודה הקשה בנקיונות וכו'. ותמה החק יעקב על האיסור להתלונן על טורח עבודת הנקיון לפסח: "כל הפוסקים לא הזכירו אזהרה זו, **גם לא ראיתי נוהגין ליזהר בזה!**" ותירץ שדבר זה לא נאמר על החומרות היתרות שאדם מוסיף על עצמו, שעליהן מותר לו להתלונן... "ונראה לי דמפרשים הירושלמי דדוקא על קרבן פסח אסור לומר מה העבודה זאת לכם, דנראה שמצוות דאורייתא עליו לטורח, מה שאין כן בזמן הזה, דלא קאמר רק על גודל הזהירות וחומרות יתירות כמה טורח, אין קפיידא". והגר"נ קרליץ שליט"א בספרו חוט שני על הלכות פסח עמ' נה כתב **שבכל עניין זה צריך להיות בבחינת שם דרך, לשום אורחותיו** עד כמה להכביד הכיבוד והבדיקה על בני ביתו, עיי"ש, ודפח"ח.

יש שנהגו שלא לאכול בפסח שום דבר מחוץ לביתם, מחשש לבעיות בכשרות ב. וכו'. ובהליכות שלמה לגרשו"א זצ"ל (פסח, פ"ד הערה 115) כתבו: "אירע פעם שביקר תלמיד וכו' בבית רבינו, וכשכידו רבינו בכוס יין מיהר לסרב ואמר שמנהג בית אביו שלא לאכול בבית אחרים בפסח, והעיר רבינו באומרו, הרי אליבא דאמת גם בביתכם אינכם מכינים יין בעצמכם אלא קונים יין בחנות כמוני, וא"כ אף אם בבית אבא נהגו לדקדק על עצמם גם בכגון דא, **על האדם לכלכל צעדיו בתבונה ובדרך ארץ** ולא לדחות הכיבוד בצורה כזו, ובפרט תלמיד לפני רבו לא יעלה על הדעת שינהג כך". ישמע חכם ויוסיף לקח, איך החמיר בלי לפגוע ולזלזל באחרים¹⁸.

ונראה שזהו גם טעמו של ר' יוסף יוזפא האן נירלינגן זצ"ל בעל יוסף אומץ (פפד"מ) להסתיר מאחרים את חומרתו לאכול דוקא מצות מהודרות שלו: "ומפני דאגת העסק שלא כדין מנעתי עצמי זה ימים ושנים מלאכול מצות אצל אחרים, ואף כשסעדתי בבתיים הסתרת **מצתי תחת כנפי בגדי**" (נדפס במהדורה החדשה, מכון שלמה אומן תשע"ו, עמ' רז, ע"פ כת"י).

18 "ובלבד דלא יבזי אחרנין" (ירושלמי, ברכות פ"ב ה"ט), וראה בקונטרס נפש הראי"ה עמ' כא.

ג. בהליכות שלמה שם עמ' קלח הביא מנהג המדקדקים שלא לסמוך על **מכירת חמץ** לגבי חמץ גמור, מסיבות שונות, והעיר: "ומטעם זה יש מחמירים עוד שלא להשתמש לאחר הפסח בחמץ בעין שנמכר לנכרי, אך גם הם לא ינהגו כן אלא לעצמם ולא כהוראה רבים". ובהערה למטה ביארו: "והיינו כדי שלא לערער ח"ו על תוקף המכירה הנהוגה זה דורות רבים".

ד. אפשר לקיים מצות אכילת מרור במינים שונים. המין המובחר הוא החזרת, שהיא החסה שלנו (שו"ת חכ"צ סי' קיט: "אין בו שום ספק ופקפוק בעולם"), והדברים ידועים. מ"מ יש שמנהג אבותיהם בידיהם לאכול למצות מרור [גם] חרין, מטעמים שונים¹⁹. היו שניסו לאכול כזית חרין שלא נטחן ושהה כמקובל, ואפילו בבליעה אחת (ראה תרוה"ד סי' קלט ומ"ב סי' תעה ס"ק מא על הידור זה), והגיעו ממש לידי סכנה (עי' חכ"צ שם ושו"ת חת"ס או"ח סי' קלב ומ"ב סי' תעג ס"ק לו), השם ירחם. והחכם עיניו בראשו להימנע מ"חומרא" כזאת.

ה. לגבי תענית בכורות, ידוע מנהג ישראל להיפטר מהתענית ע"י השתתפות בסיום מסכת, ראה מ"ב סי' תע ס"ק י. והנה היו מגדולי ישראל שהחמירו על עצמם שלא לסמוך על זה ולהתענות ממש, אבל דא עקא שקיימים רבים שאם ינהגו כך יש חשש גדול שתצא חומרתם קולתם במהירות אמירת ההגדה ועוד, ראה מ"ש בס"ד בחוברת "פסקי מרן הרא"ה קוק זצ"ל לחג פסח", מהד' שניה (נמצאת באוצה"ח) עמ' 35-36.

ו. האריכות באמירת ההגדה ודאי היא דבר משובח, שהרי "כל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח", מ"מ צריך לשים ליבו שלא יעבור את זמן חצות באכילת מצה ואפילו באכילת אפיקומן, וכן צריך לשים ליבו לכה הילדים, הנשים והאורחים שנמצאים על שולחנו בסדר²⁰, שלפעמים אריכות יתרה מכבידה ומצערת ומפריעה לריכוז²¹, ואכמ"ל. וראה ב"פירושי רש"י ורשב"ם לפרק ערבי פסחים" (מכון שלמה אומן, מהד' ראשונה תשע"ז)

19 החסה שלנו אינה ממש מרה בדרך כלל (ואכמ"ל בדברי החזו"א זצ"ל בזה), וגם יש בה כידוע חשש תולעים (שו"ת חת"ס או"ח סי' קלב). אמנם בדורנו נפתרה בעיה זו עם הגידולים המיוחדים של ירקות עלים ללא תולעים. בד"כ החסה המרה שאוכלים אותה המהדרים לפי שיטת החזו"א אינה גדלה בשיטות שמגדלים "ללא חרקים", וא"כ יש מקום לשום אורחות חומרא זו לעומת החשש החמור יותר של איסור החרקים.

20 ולכן א"א להקיש מאחד לשני, וצריך חכמה רבה למצוא את דרך האמצע כשיש אצלו ילדים ובני בית בעלי אופי שונה.

21 "עריכת הסדר בחפזון, בריכוז מוחין עילאי, זכר ליציאת מצרים" (לוח דבר בעתו, עיי"ש שבדרך כלל הזמן לסיפור ההגדה הוא לא יותר משעתיים, וכדאי להיות מסודרים ומדויקים בזה).

בנספח עמ' רטז מקורות לכך שעיקר סיפור יציאת מצרים אחרי המצה הוא בשביל התינוקות שלא ישנו, וכן הנהגת גדולי ישראל בזה²².

ז. לגבי המשך סיפור יצי"מ כל הלילה, כמעשה בזקני התנאים שנהגו כך, הנה במהר"ל (גבורות ה' פרק נג) משמע שדוקא הם, מפני שסיפרו ברוב התלהבות של קדושה ולא הרגישו כלל שהזמן עובר, המשיכו כל הלילה, אבל מי שמצטער במניעת שנתו לא ראוי שינהג כך מפני ביטול שמחת ועונג יו"ט: "וכדי שלא יקשה לך איך היו מונעים את השינה מעיניהם ביום טוב, אמרו שלא היה צער להם, כי מחיבוב המצוה היה הזמן קצר להם מאוד, שלא הרגישו עד שעלה עמוד השחר, וכל כך היה הזמן קצר להם שלא היו סבורים שעלה עמוד השחר, ובאו תלמידיהם ואמרו כבר הגיע זמן קריאת שמע"²³. ויל"ע האם כך סובר גם הטור סוף סי' תפא, שלמד מהמעשה של התנאים שקיימת חובה על כל אחד להשתדל לנהוג כך, עיי"ש.

ועכ"פ גם מצטרף לשומת האורחות החשש הסביר מחוסר השינה למניעת כוונתו ושמתו בתפילת הבוקר, וד"ל, והעיר ע"ז כבר **בסידור בית יעקב ליעב"ץ** בסוף ההגדה וגם בלוח דבר בעיתו לרב גנוט²⁴.

ח. שו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן כז: "מיותר להדגיש שאין כל מקום של חומרא שלא לאכול מצה בשאר ימי הפסח בגלל חששות שאין להם כל יסוד בהלכה, ולא ניתנה תורה למלאכי השרת, ולא חומרא תקרא זאת כי אם קולא במצוות שמחת החג, ומה שמעידים בשם איזה יחידי סגולה שנהגו כן בעצמם אין ללמוד מזה. וכבר צווח ככרוכיא והרעיש על דבר זה הגאון ממונקטש ז"ל בספרו נימוקי או"ח סי' תע"ה, עיין שם".

* * *

סוף דבר, לא נכתב כאן אלא ממש כטיפה מן הים מכל העניין העצום והנרחב הזה, ולא ברור שאכן בכל דבר יש הכרעה אחת ברורה ו"נכונה" במבוך הזה. ויה"ר שנוכה לסייעתא דשמיא לשום דרכינו באמת ובלב שלם, ונזכה לראות בישועת ה'.

22 הרחיב בעניין זה לאחרונה הרב יצחק דביר שליט"א במאמר שנדפס בקובץ "המעין" 225 (ניסן תשע"ח), ובסיכום הדגיש שצריך לאמוד האם יש כח למשפחה ולהתרכז בסיפור יצי"מ גם בשעת השולחן עורך' ולאחריו...

23 וע"ע בהרחבה על זה במאמר ידידי הרב אוריאל בנר שליט"א בירחון 'האוצר' סיון תשע"ח, "צער יו"ט בהישארות ער".

24 שימת אורחותיו כאן בליל הסדר היא מהעבודות הקשות שבמקדש. וראה לאחרונה בקובץ "מוריה" ניסן תשע"ח מאמר הרי"מ הכהן רובין שליט"א בעניין זה.